

A hetvenes évek

0,1 %

Magyar szamizdat-történetet először majd huszonöt éve írtam, Adam Michnik felkérésére. „Piros” vagy más néven „mini” útlevelemmel élve először 1976-ban látogattam meg lengyel ellenzéki barátainkat. Az én nemzedékem mindig is egy húrton pendült a lengyelekkel már hatvanas évekbeli diákmozgalmarságunk óta. Mindvégig párhuzamos volt az útjuk a miénkkel, a tekintélyellenes újbaloldaliságtól az erőszakmentes emberi jogi ellenállásig – s később a „keresztalozás” demokratisztában is. S mindenkor azt kellett látnom, némileg irigykedve, hogy a lengyelek kicsit előttünk járnak. Akkor, 1976-ban már nyomtattak is, s nagy tömegben csempésztek be fő „tamizdat” folyóiratuk, a *Krytyka* példányait. Egész kiadvállalatuk működött Párizsban, az *Anneks*. Varsóban Michnik hamiskásan azt mondta: nemsokára majd ti is fogtok nyomtatni, de miért ne kezdenétek ti is itt nálunk, Lengyelországban?

Így kért fel Adam arra, hogy állítsunk össze egy kötetet a lengyel szamizdat számára az addigi magyar underground termékből. Ez lett a 0,1% című kötet, amelyet Kis János és Bence György válogatott. Az a gyűjtemény lezárta egy évtizedet és egy korszakot. Mire a kötet 1977-ben Lengyelországban és Párizsban megjelent, már a magyar értelmiségnek is új korszakot kellett kezdenie.

Indigó, tamizdat és butik

Ami a technológiát illeti, a mi független irodalmunk, amikor 1972-ben elindult, még Nyugatra csempészett „tamizdat” és írógépen másolt szamizdat, „butik-irodalom” volt. Egészen a nyolcvanas évek fordulójáig ez maradt a terjesztés két fő technikája. Mi honosítottuk meg ezeket az orosz szavakat a magyar nyelvben, habár a hivatalos szótár nem akart hallani róluk.

Kende Péter, Párizsban élő 1956-os politikai író a hetvenes évek elején *Magyar Füzetek* néven indított folyóiratot és könyvsorozatot, amely a mind számosabb hazai „közölhetetlen” szerző otthonává vált. Ahogyan később a nyomtatáshoz, kezdetben ahhoz kellett nagy lélegzetet venni, hogy a szerzők kiküldjék műveiket. Hiszen a külföldi publikáláshoz kötelesek lettek volna beszerezni a hatóságok engedélyét. A füzeteket aztán már csak be kellett csempészni az országba, nagyban és kicsiben.

A „Szamizdat-butik” ifjabb Rajk László lakásán működött a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején. Keddenként este bárki feljöhethet, s előjegyezhetett a kiállított gépiratos szamizdatból. Aztán Budapest-szerte a hivatalokban gépirónok fekete munkában gyártották az indigós példányokat. A következő kedden a butik nagytáskás látogatóinak egy része meghozta, másika elvitte a „gépiratot”, ahogyan a rendőrségi nyelv hívta az árut. Természetesen tudtuk, hogy a vásárlók között a rendőrség besúgóit is ott vannak. De hát aki éppen a nyilvánosság megeremelésén munkálkodott, nem gyanakodhatott állandóan. Ez ellen csak a tiszta barátság erejével védekezhettünk.

Az öncenzúra ellenzéke

A tamizdat és gépelt szamizdat jelentőségét nem a tömege adta, hanem az, hogy résztvevői felmondták az 1956 utáni Kádár-korszak „hamis kiegyezését”.

A *Rajk-butik* már elkötelezettség, de még nem mozgalom volt. A demokratikus ellenzék csak később, a nyolcvanas években vált politikai mozgalmá, a hetvenes években művészeti, tudományos és szabadgondolkodói szubkulturaként születte. Inkább erkölcsi, mint politikai tiltakozás volt a közös nevezője. Közönsége és szerzői egyaránt önmagukat és az igazságot kereső értelmiségiek voltak. Az első évtized: a kommunizmus kultúrájával való szakítás, a függetlenség vállalása, az öncenzúra felszámolása.

A hetvenes években a szamizdat-mozgalom inkább a hivatalos értelmiség ellenzéke volt, mint a rendszeré. Tiltakozása főként a nyilvános vélemény és a magánvélemény kettéválása, a félelem, az ideológiai képmutatás, a propaganda, a tekintélyvel ellen irányult.

Az első szamizdat-szerzőknek szemére vetik a mai, későnjött antikommunisták, hogy a cenzúra ellen nem a kommunista volta miatt tiltakoztak. Valóban, a cenzúra intézménye, „mint olyan”, ez volt a szamizdat első és talán mindvégig egyetlen közös ellenségképe. Ideológiáknál megbízhatóbb iránytűnk volt: nem kívántuk korlátozni a kreativitásunkat. De aligha van radikálisabb jelszó, mint a miénk volt: „A rendszer bennünk van”.

A visszautasított minőség lázadása

Kezdetben az „ellenzék” csak a különböző kulturális devianciák gyűjtőhelye volt, ahol néha egyetlen ember képviselt olyan magatartásokat, amelyek máshol széleskörű szubkulturákat jellemeznek. Mindig csodálkoztam, amikor azt hallottam, hogy Brightonban hűsvétkor a punkok és a Hell’s Angels megverik egymást. Nálunk a hetvenes években nagyon jó barátok voltak. A tiltott kultúrák megértették egymást: a könyvtárban élő filozófus, a leszbikus fényképész, a keresztény prédikátor és a body artist, hogy saját baráti körömből vegyek példát. Magam – mondjuk – gyári munkát vállaló dalköltő voltam.

Kenedi János gyűjteménye, a *Profil*, megeremeltette a „devianciák” – valójában a visszautasított minőség – közös öntudatát. Megszakította az alkalmazkodás kényszerét, megalapozta az együttműködés hagyományát. Közösséggé formálta a függetlenségre törekvő, addig atomizált szerzőket.

A politikai szamizdat persze a régi magyar radikális hagyománynak megfelelően nem a jogsértések krónikájával, hanem gyakran olvashatatlanul hosszú művekkel kezdődött.

Búcsú a marxizmustól

A szamizdat előtti évtizedben – a hatvanas években – még marxista eretnokségekben tévelygtek a politikai hajlamú disszidensek, zömükben szociológusok és írók. Két iskolája volt az antibürokratikus és szovjetellenes érzelmeknek. A Lukács-iskola fiataljai a desztalinizálás ütemével elégedetlenkedtek. A hozzám hasonló, a nyugati diákmozgalmat má-

soló újbaloldaliak viszont „tömegdemokráciát” követeltek és „tüzet a vezérkarokra”. Egymással is ádáz harcban állt ez a két disszidens iskola.

1968-cal megváltozott a helyzet. A „Prágai Tavasz” kudarca minden elhajlót érzékenyen érintett. Fel kellett figyelniünk a reményeink közösségére. Meg kellett értenünk, hogy valójában csak azokban a személyes szabadságokban vagyunk érdekeltek, amelyeket a kommunisták előszeretettel „polgárinak” gúnyoltak.

Siettetta a disszidenseket az 1968-as gazdasági reform is, mégpedig mind a „sikere”, mind a „kudarca”. Az előbbiből látnunk kellett, hogy nem következhetnek be a reformtól várt politikai konzekvenciák a szólás- és gyülekezési szabadság terén. A reform lefújása 1973-ban pedig arra figyelmeztetett, hogy a haladás sziszifuszait félútig sem engedi a rendszer, mielőtt a követ visszazagurítja a mélybe.

Magyarországon ezzel meghalt a marxizmus. Az „elhajlók” voltak ugyanis az utolsó *lelkes* hívei. Újjászületett viszont a független kultúra. Ezentúl öncenzúra nélkül írtunk és kéziratunkat magunk terjesztettük.

Kovács András gyűjteménye, a *Marx a negyedik évtizedben* vélegessé tette az ideológia halálát. Körkérdése arra kényszerítette az emberi jogok felé forduló nemzedéket, hogy számot vessen saját átváltozásával.

Kis János, Márkus György és Bence György műve, az *Antikapital*, más néven az *Überhaupt* kezdte meg azoknak a műveknek a sorát, amelyek a rendszer ideológiáját igyekeztek „megsemmisíteni”. Úgy vonták kétségbe a marxizmus közgazdaságtanát, hogy komolyan vették. Megvizsgálták, felépíthető-e egyáltalán működő társadalom Marx elvei alapján. A válaszuk: sajnós, nem.

Az én *Darabbér* című könyvem a munkásosztály uralmának téziséte vetette ugyanilyen vizsgálat alá, de én az élet bizonyítékait gyűjtöttem. Dolgozni mentem az uralkodó osztályba, a Vörös Csillag Traktorgyárba, ahol persze csak elnyomást és kizsákmányolást találtam.

Konrád György és Szelényi Iván műve, *Az értelmiség útja az osztálybatalomboz*, már magát az államszocialista politikai rendszert vette célba, s egy kizsákmányoló osztály uralmaként írta le. Bűnüket nem enyhítette, hogy a kizsákmányoló osztályt önkritikus módon az értelmiséggel azonosították.

Kis, Márkus és Bence a pártból való kizárást vállalták eretnek művükkel. Én már a gépeknél dolgozva is tudtam, hogy ha kalandomat megírom, a rendszer csakis büntetőperrel reagálhat. A mű csak szindarab volt, még szükség volt a nyilvános előadásra: a bírósági tárgyalásra. Konrád és Szelényi pedig eleve titokban írták műveiket, tudván: ha nem konspirálják készülődésüket, a rendőrség már a megírását is megakadályozza.

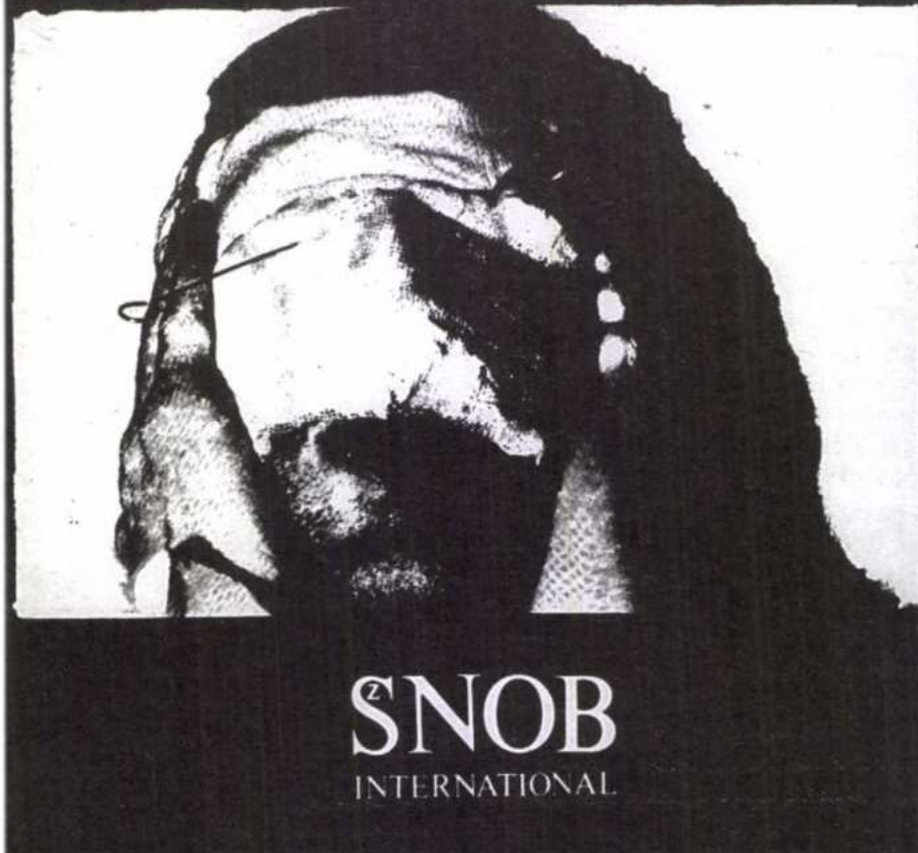
A gettó szabadsága

1973 és 1974 a letartóztatások, házkutatások éve volt. Egyszerre koppintottak a különböző felfogású disszidensek orrára, ami nagyban fokozta a szolidaritás érzését.

A politikai rendőrség jó szimattal, de rossz politikai érzéssel dolgozott. A *Darabbér* perében

CIVIL KURÁZSITÓI – CIVIL

Flajas

HARASZTI Miklós
Darabbér (1972)
Magyar Füzetek
Könyvei I., Párizs, 1979

Magyar Október
Szabad Sajtó Kiadó,
1985

A cenzúra esztétikája
(1980)
AB Független kiadó,
1986

Késői bevezetés a
kádárizmusba
AB Független kiadó,
1982

Rubikon, 2000. 100.

Szamizdat '81-89
AB-Beszélő, 1990

A Napló (1977-1982)
Minerva, 1990

Beszélő (1981-1989)
AB-Beszélő, 1990

CSIZMADIA Ervin
A magyar demokratikus
ellenzék története I-III.
Monográfia -
Dokumentumok -
Interjúk
T-Twins, 1995

KÓSZEG Ferenc
Lehetőségek kényszere
Új Mandátum, 2000

Beszélő évek (1957-
1965)
A Kádár-korszak
története I. rész
Beszélő, 2000

fenyegetőleg behívott tanúk névsora – azoké, akik a gépiratot kölcsönkapták – előre feltérképezte a későbbi ellenzék magvát. Igaz, a fenyegetéssel néhány évre ismét elszigetelték a disszidenseket. Sokan kivándoroltak, s a hatóságok ebben egyáltalán nem akadályozták őket.

De a hetvenes évek elejének repressziója ösztartató szabályszegőkké és elszánt „belső emigránsokká” edzette a diák-, művész- és filozófuslázadókat. Ha ideiglenesen tudomásul vették is a megtorlás meghúzza határát, s lemondtak a „sokszorosításként” megbélyegzett újrágépelésről, mégsem adták fel a független gondolkodás szabadságát. Zártkörű samizdatjuk, a Kornis Mihály ötletéből született *Napló* csak három példányban forgott a száz szerző között.

Konrád György szavával: antipolitikusok magánközössége volt ez. A *Napló* szerzői a független gondolat fenntartására szövetkeztek, mert a szabad beszéd folytonosságát minden későbbi jó alapjának tartották. S tették mindezt, ha másért nem, az erkölcsi elégtételért.

Előnye is volt a hetvenes évek közepi visszaesésnek. Elváltak egymástól és ezzel meg is sokszorozódtak az öncenzúrártalan értelmiségi közösségek. Hiába voltak híd-személyiségek, mint Konrád György vagy jómagam, megszakadt a folytonosság a *Napló* társasága, a társadalomtudományos érdeklődésű disszidensek és a művészeti underground között. Ez utóbbi egyúttal életforma is volt: a tiltott képzőművészet, a balatonboglári

kápolnafesztivál, a Szétfolyóirat, a Halász-féle lakásszínház, a performerek-happeningszervezők-akcióköltők közössége – Szentjóni Tamás kifejezésével – „büntetelmegelőző autoterápiaként” teljesen lefűződött a hivatalos társadalomról.

Mire az évtized véget ért, Aczél György hírhedt „TTT”-je, a „támogatott, túrt, tiltott” kultúra visszavonhatatlanul átalakult „TTSz”-szé: „támogatott, túrt és szabad” kultúrává. Aczélék észre sem vették a vereségüket, felőlük nézve a politika sikeres maradt.

A hetvenes évek ellenzéke még nem remélte, hogy a mi életünkben győzhet a szabadság. Legvérmesebb reményünk az volt, hogy az öncenzúrártalan beszédet valamifajta kolostori magánvallásként megtűrhetik. Pesszimizmus dolgában akkor még alig volt különbség az ellenzékiek és a „hivatalos” értelmiség között. Ellenzéki az volt, aki leírta, amit gondolt, akkor is, ha az nem láthatott napvilágot.

Ilyen évtized volt a hetvenes: optimistának az számított, aki le is írta pesszimizista balsejtelmeit. Igaz, a leírás jót tesz a gondolat minőségének.

Ki a gettóból

Ám 1977-ben, követve a lengyel KOR és a cseh-szlovák Charta '77 példáját, a samizdatnak olyan új hulláma indult el, amelyet már tömege miatt sem lehetett pesszimizistának nevezni.

Csiraformában ekkor már sok minden együtt volt, ami strukturált ellentársadalom kialakulásá-

hoz szükséges. Megalakultak az első független szervezetek.

Akiket politikai okok, például a Charta '77 prágai pere elleni tiltakozásuk miatt elbocsátottak, önszervező és munkaközvetítő társulatokat szerveztek.

1979-ben megalakult a *Szegényeket Támogató Alap* (SZETA). Dühös fiatal szociológusok alapították, s írók, lelkészek, közgazdászok csatlakoztak hozzájuk. Szervezték a független kultúra eseményeit, estjeiken pénzt gyűjtöttek, ezen kívül jogi segítyt nyújtottak a hivatalosan nem létező szegényeknek.

Magánlakásokon hetente 100-150 hallgatója volt a *Független Egyetem* előadásainak.

Aktivista fordulatot jelentett a samizdatban a *Bibó-émlékkönyv*, s nemcsak terjedelmére, hanem politikai jelentőségére nézve is tekintélyes volt a közel 80 szerzőjével. Bibó István 1979-ben halt meg, és senki nem volt kíváncsi a gondolataira 1977-ig, amikor az ellenzéki fiatalok felfedezték és látogatni kezdték. Már az *émlékkönyv* szerzői névsora is az ígerte, hogy feloldódhat az „ellenzékiek” és az „integráltak”, a „népiek” és a „kozmpolitikák” szembenállása. A nyilvánosságból kizártak mellett az establishment számos híressége közölt írást.

Az összehatás az volt, hogy az értelmiség felsorakozik a független bibói magatartás mellé – legáltalában elméletben. Ugyanis valójában egyelőre mindenki visszatért a szokott foglalatosságához.

A nyolcvanas évek

A meglelt stratégia

Amikor 1980 nyarán ismét meglátogattam Adam Michniket, még nagyon elégedetlen volt: „Semmi sem mozdul, mondta, pedig készen állunk”. Valójában ismét egy nagy lépéssel előttünk jártak. Varsóban Jan Litynskinél laktam, a Robotnik munkásújság papírhegyei között. Most éppen amiatt irigykedtem, hogy a lengyel ellenzékiek már politikai újságot nyomtatnak. Mindent elmondott a látvány, hogy Adam Michniken a Nova Samizdatkiadó színes T-shirtje volt. Látva lelkedésemet, ott helyben lekapta magáról és nekem adta. Jacek Kuronnyal éppen azon vitakoztak, hogyan mozgassák ki a lengyel helyzetet a holtpontról. Egyikük azt javasolta, gyűjtsenek tömeges aláírásokat a kormány ellen, másikuk azt mondta, inkább sokmillió röplappal árrasszák el az országot. Mikor hazajöttem, még nem döntöttek ebben a taktikai kérdésben, s aztán már nem is kellett dönteniük. Augusztusban Gdanskban kitört a sztrájk.

Addig a magyar ellenzék tagjai csak a saját öncenzúrájukat ostromolták, mert nem hittek benne, hogy a rendszer elmozdítható. De 1980-ban már messzire lehetett ellátni. Magaslati pontot kínált, hogy a lengyel rendszer belekényszerült a Szolidaritás szakszervezet engedélyezésébe. Ez az engedmény volt az „új evolucionista” ellenzéki taktika első győzelme.

Persze nem állítom, hogy általános volt az optimizmus. Sokan inkább baljóslatúnak érezték a lazulást, 1956 és 1968 megtorlásaira gondolva. Az aggodalmaskodók Jaruzelski puccsával hamarosan igazolva is látták félelmüket.

Am a demokratikus ellenzék pályáját végül is az szabta meg, hogy a Szolidaritás első veresége után – első ízben a demokratizációs vereségek történetében –, nem engedünk a pesszimizmusnak. A lengyelek nyomán a magyar ellenzék is ártért a független írásról a független nyomtatásra, a kilátások latolgatásáról a teendők latolgatására. Következtek a nyilvánosságszervezés, a civil fejlődés évei.

Mialatt a hősies szovjet emberi-jogi ellenzék tovább vívta reménytelen harcát a KGB-vel, Közép-Európában politikai stratégiára lelt az ellenzék. A lengyelek „új evolucionistának”, mások civiltársadalmi neveztek a meglett politikát. A magyarok ettől kezdve neveztek magukat *demokratikus ellenzéknek*.

A párt „legyőzése” vagy „megreformálása” helyett, amely utak az 1956-os budapesti és az 1968-as prágai kudarc nyomán járhatatlanná váltak, a párt „bekerítése” vezethet sikerre, hirdette Adam Michnik. Független nyilvánosságra alapozott, önállóságára büszke társadalmi erő, erre épített közjogi követelések és végül tárgyalások – ez volt a lényeg.

Magyarországon e váltásnak Kis János volt a motorja, központi szócsöve a *Beszélő* lett. A nyolcvanas években már annak a felismerésnek a jegyében dolgoztunk, hogy amikor a kádárizmus kudarca bekövetkezik, ez a kommunista rendszer végét is jelentheti. Feltéve, hogy az ellenzék fellépése felbátorítja a civil politikai társadalmat.

Ellenzéki hétköznapok

Ahhoz, hogy a civil kurázi nyomán civil társadalom és valódi politika fejlődjen ki, független nyilvánosságra van szükség. Ahhoz viszont rengeteg munkára, mert szabad sajtót csak házilagosan lehet előállítani. S mivelhogy ezt a manufaktúrát még rejtgetni is kell, rögtön a tartalékcsoportnak is késznek kell állnia. Sajtót tehát csak sok ember nagy elhatározásával lehet fenntartani. Nem csoda, hogy az ellenzék nehezen szánta rá magát a nyomtatásra.

Írógépén egyszerre csak tíz másolat készülhetett, a fénymásológépek hatósági ellenőrzés alatt voltak. 1980-ban válaszút elé kerültünk. Immár élő sajtóra, nem kéziratgyűjteményekre volt szükség. De a nyomtatásra áttérni félelmetes határlépcső volt, hiszen azzal a tájékoztatói monopóliumot, a rendszer alapját sértjük. Nem szigeteli-e el az ellenzék, ha ellencsapást provokál, ha nincs elég szerző, ha a terjesztés kifulladásra kerül?

Amikor, leendő szerkesztők, a *Beszélő* létrehozása mellett döntöttünk, szociológusi óvatossággal jártunk el. Egyévi szervezőmunkával egymástól független papírbeszerző, nyomdász és terjesztő hálózatot hoztunk létre. Csak ezután, 1981 őszén jelent meg a folyóirat, s utána minden negyedévben, 2000 példányban. A szerkesztők a címlapon megadták nevüket és címüket. A legális kiadásig, 1989-ig megjelent 27 száma közül egy sem volt, amelyből kisebb-nagyobb mennyiséget el ne csípett volna a rendőrség. De a gondos előkészítésnek köszönhetően a lap mindvégig talpon maradt.

Ugyanezért tért át a nyomtatásra az *AB Független Kiadó*, Demszky Gábor, Hodosán Róza és Rajk László hálózata. Tőlük függetlenül is mind több folyóirat és könyv készült mind több helyen: képzőművészeti szitanyomással, becsempészett vagy kéz alatt vett kispéteken.

Gutenberg és a „ramka”

Demszky Gábor felismerte, hogy független sajtó csak főfoglalkozású kiadótulajdonosokkal működik. Ha a feladat a Gutenberg-korszakhoz illik, ugyanazt kell tenni, amit a magyar nyomdász, aki négyszáz évvel ezelőtt Hollandiában tanulta a mesterséget. Gábor Lengyelországba utazott, hogy importálja a zseniális lengyel *ramkát*.

A *ramka* ugyanaz Keleten, ami Nyugaton a másológép. Csakhogy a szamizdat biztonsági okokból semmit sem használhat, ami bonyolult és drága – s amit be kell dugni a konnektorba, az már bonyolult és drága. A *ramka* a stencil- és a szita-nyomás házassága, két óra alatt otthon is megépíthető, sok ezer példányt produkál.

Vannak időszakok, amikor a rendőrség ráveti magát a burjánzó szamizdatra. De a ramkát nem lehet kiirtani. A ramka maga a sajtószabadság, habár kétségtelen, hogy a kiadónak nyomdafestéktől foltos az uja, amikor fityiszt mutat a rendszernek.

Volt sajátos magyar hozzájárulás is a Gutenberg-kultuszhoz. Demszky Gábor felfedezte, hogy az általam nyomdák munkái jó pénzért, fekete munkában akár az igazságot is hajlandók kinyomtatni.

Láthatatlan csata 1983-ban

Ki kellett küzdeni még, hogy a rezsim megalkudjon a nyomtatott szamizdat létevel. Enélkül a szabad nyilvánosság sohasem térhetett volna át a demokratikus politika szervezésére.

1983-ban láthatatlan, de döntő csata zajlott le. Szaporodtak a házkutatások, felszámolták Rajk butikját. Amikor a butikszertű terjesztés helyébe titkos elosztórendszert állítottunk, „Demszky és társai” címen hatunk ellen a rendőrség megindította egy szamizdatper előkészületeit. Az új nyilvánosság azonban készen állt a próbatételre, s ez megtette hatását.

„Nem gyártunk mártírokat” – döntött az MSZMP Politikai Bizottsága a nyilvános per ellen. Az engedélyezetlen nyomtatás addig bűncselekmény volt; most bevezették az enyhébb sajtórendészeti szabálysértést, s ezentúl „csak” rendőri eszközökkel akadályozták a szabad sajtót. Házkutatásokon, pénzbüntetéseken kívül ez szakmai foglalkoztatási tilalmat, publikációs tilalmat, útlevelemegvonást jelentett.

A „Lex Demszky '83” azt jelentette: lemondtak róla, hogy gyökerestül kiirtsák a független nyilvánosságot. Amikor „fűnyíró módszerre” rendezkedtek be, voltaképpen a szamizdattal való együttélés mellett döntöttek. Később, 1986-ban indítottak ugyan pert Demszky ellen „hatóság elleni erőszak” hamis vádjával, de ez már nem állíthatta vissza a tekintélyt.

Történelem és irodalom – a „második nyilvánosság”

Míg a rendőrség „belső ellenségről” beszélt, a közélet használni kezdte a „második nyilvánosságot”. A cenzúra már gyöngye ürügy volt az öncenzúrára. A szamizdat sikeres szabadságharcra nyomán ki-ki maga döntötte el, mit ír, hol publikál.

Nemhogy jólétesültek, műveltek sem számított, aki nem olvasta a szamizdat könyveket. Divat volt Szász Bélának, a Rajk-per túlélőjének könyve, a *Minden kényszer nélkül*, vagy Bill Lomax *Magyarország 1956*-ja. A történelem volt a

legsikeresebb műfaj: a sztálinizmust, az 1956-os forradalmat és a megtorlást elemző művek, memoárok.

A szamizdat témái beszivárogtak az „első” nyilvánosságba, például a magyar liberális hagyomány, a határon túli magyarság és a hazai szegénység gondolatai. Viszont kiszivárogtak a szamizdathoz a pártok dokumentumok, gazdasági statisztikák, írószövetségi csaták. Az egyik leghíresebb kiszivárogtatás volt, amikor a párt „ellenzék-ellenes munkabizottságának” titkos jelentését olvashatta szamizdatban az ország.

Ellentétben Lengyelországgal, a hazai irodalom Magyarországon keveset termelt a szamizdat számára. Konrád György, Petri György, **Eörsi István**, Csalog Zsolt kivétel volt.

Viszont sorozatban jelent meg a külföldi irodalom java, valósággyá változtatva Hável, Kundera, Konrád álmát: „Csináljunk Közép-Európát!” A közönség ebből tanulhatta meg, hogy a válságban nem vagyunk egyedül, s ebből reményt méríthetett. Soha korábban – és sajnos, soha azóta – a cseh, szlovák, lengyel, magyar könyvek ennyire népszerűek nem voltak Magyarországon, mint akkor.

A magyar „második nyilvánosság” nemzetközi elismerést kapott 1985-ben, amikor a világ jelentős írói csak azért fogadták el a magyar kormány meghívását a Helsinki folyamat Kulturális Fórumára, hogy részt vehessenek az ellenzék által magánlakáson rendezett „Alternatív Kulturális Fórumon”. Ezt az eseményt stilszerűen könyvekkel ünnepeltük. Valószínűleg Hans Magnus Enzensbergert is meglephette a szocializmussal foglalkozó esszéinek magyar kiadása, hiszen ilyen gyűjteménye máshol nem jelent meg.

Fordulat a politika felé

A közvélemény politizálódásának biztos jele volt a nyolcvanas években, hogy mind többen írták alá az emberi jogi tiltakozásokat. A szamizdat is követte a fordulatot, amely 1983-tól ment végbe: elindult a politikai csoportok szerveződése.

Először lengyel mintára közös, egységes mozgalom felé tapogatóztak a magyar ellenzékiek is. Az 1985-ös *jegyzőkönyv a monori kempingben rendezett találkozóról* azt a ritka pillanatot örökíti meg, amikor majdnem minden disszidens-irányzat együtt jelent meg egy konferencián.

De már 1986-ban véget ért ez a pillanat, hiszen az 1956-os forradalom emlékére szervezett *ülésen* már nem jelentek meg a későbbi nemzeti-konzervatív párt, az MDF alapítói, Csoóri Sándor és Csurka István.

1987-ben világossá vált, hogy Lengyelországtól eltérően a magyar ellenzék eleve plurális keretek között készül fel a demokratizációra. *Lakitelken* az MDF rendezett alakuló konferenciát, amelyre a Demokratikus Ellenzék nem hívták meg. Indokként a *Beszélő* 1987-es különszámára, a *Társadalmi Szerződésre* hivatkoztak. Abban a Demokratikus Ellenzék hirdette meg önállóan a maga programját: a békés, tárgyalásos demokratikus átmenet tervét.

Civil ébredés

A *Beszélő* első száma 1981-ben azt írta, hogy a folyóirat igazi célja a civil társadalom felébredése.

A nyolcvanas évek második felében a szamizdat elismert és keresett médiumává vált a sokszínű civil társadalomnak.

A „második” nyilvánosság kitágította a társadalmi teret, tulajdonképpen létrehozta a társadalmat. A „belül” és a „kívül” között létrejött az engedélyezetlen, de mégsem tiltható köztes tartomány. A társadalom jogokat kért, s diktálni kezdte a közélet témáit.

Amikor a párt „irányítása” ellen fellázadt néhány folyóirat, például a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj*, az ő szerkesztőik is számíthattak a szamizdatra. Számos álneves szamizdat-szerző kiletét ismerhette az agit-prop párthatóság, de egy idő után még a nyíltan vállalt „kettős publikáció” felett is szemet kellett hunynia.

A *Beszélő*ben kedvenc témám volt az ún. egytémájú mozgalmakról való tudósítás. Ilyenek voltak a független békemozgalmárok, a csehszlovák-magyar vízierőmű ellen tiltakozó Duna-mozgalmak, a vallásszabadságot követelők különböző csoportjai, a katonai szolgálatmegtagadók.

1986 végén Magyarországon is kibontakozott a kommunista rendszer elkerülhetetlen végzete: a gazdasági csőd. A „kádárizmusban” ez szinte minden áttétel nélkül politikai válságot jelentett, hiszen a gazdasági „reform” már kimerítette lehetőségeit. 1987-től 1989-ig számos jól szervezett ellenzéki tömegtüntetés adta tudtul: a civil csatornák készen állnak rá, hogy békés mederbe tereljék a követeléseket, és megegyezéses úton takarítsák el a rendszert. Már csak az MSZMP-t kellett erre rávenni. Sikerült is olyannyira, hogy volt vezetői ma már úgy emlékeznek: ők kérték a rendszerváltást.

„Kádárnak mennie kell!”

1980-ban a *Kései bevezetés a kádárizmusba* című esszéem volt az első „könyv”, melyet a Domszky-féle AB Független Kiadó megjelentetett. Persze csak stencilezett, tűzött füzet volt ez, amelyben a diadalmas konszolidációt a magyar kommunizmus utolsó lehetséges formájának neveztem. Arra a jóslatra merészkedtem, hogy a nyolcvanas éveket már nem éli túl Kádár rendszere.

Az évtized folyamán aztán számos évet éltünk meg, amikor ezt a jóslatot nem ismételtém volna meg. De 1987-ben a *Beszélő* „Társadalmi Szerződés” száma adta ki a jelszót, amely nyíltá tette a rendszer válságát: „Kádárnak mennie kell!”

1989 elején már értesítették szerkesztőségünket: ha kérelmezzük a lap bejegyzését, engedélyezni fogják. Fordult a kocka: azt válaszoltuk, mindaddig szamizdat marad a *Beszélő*, amíg ebben az országban nem indíthat bárki folyóiratot engedélyezési eljárás nélkül, állampolgári jogon.

Már a parlamentben dolgoztunk a kerekasztal tárgyalások résztvevőiként, amikor szabályos hetilappá vált a *Beszélő*.

Igaz, ekkor én már megint Lengyelországra irigykedtem. Ezúttal persze, mi másra, az Adam Michnik által főszerkesztett önálló napilapra, a *Gazeta Wyborczą*ra.

Haraszi Miklós

Vers-tervek

I.

1. Ez a vers legyen közölbetetlen
ba nyolcadik sorában
akár csak 2 is előfordul
az alábbi szavak közül
„pibe-puba” „táru” „virágzik”
„mióia” „vadkacsák” „ibaj” „loggia”
„búvösen” „libeg” „lobog” „sötétlő”
„akarok” „forradalmat”

2. Ha a második szakasz után
kimarad a harmadik amelynél
örületesebb erővel a
szociális igazságot még
ki nem mondták
akkor válják kétségtelemmé
ez a vers közölbetett

4. Az első és a második
szakasz közötti ellentmondás
legyen
mérsékelt szembetűnő
utaljon
a művészet lebetetlenségére
természetesen csupán
itt és most

II.

1. Költészetünk és a neki
tulajdonított szerep közötti szakadékot
ez a Nagy Sándor esztergályosról szóló vers
azzal mélyítse el hogy követeli:
ezt a verset semmiképpen se
olvassa/olvassassa

Nagy Sándor esztergályos
(ideigl. emlékeztető:
Vör. Csill. Trakt.gyár
forg. üzem
101. állomány
Ward tip. eszterga
darabbér
20 esztendő
tiszteletlen kijelentések
fontos intézm.-ről)

2. A második szakasz követelje:
senki se értesítse/értesíttesse
N. S. feltehetően
aggódó természetű édesanyját arról
bogy bárki is mutatna neki egy
Költészetünk és a neki kezdetű verset
az csak hamisítvány lebet ha
konkrétan tartalmazza mit mondott
a fia egy fontos
intézményről 1971 február 10-én

3. Kikerülhetetlen bogy néhány olvasó
Nagy Sándort és így édesanyját is
kitalált személynek (ne) biggye
különösen a 3.
szakasz elolvasása után

III.

1. A bevezető rész
történelmi példák
sorával idézze fel a csöbörből
vödörbe az egyik kutya
másik eb a deákné vásznánál
ez se jobb az egyik tizenkilenc
a másik egy biján büsz bangulatát
míg az olvasó meg nem érti
itt a megbiusult reményről és az örök
meghiúsulás meghiusításáról
lesz beszélve

2. Merészen fejest ugorva
a bölcselmi síkba most
a lebetőségnek mint olyannak
boncolgatása következzék
A lebetőség mint röppálya
lepleződjék le melynek ivét
a lebetőség adományozója szabja meg
s ba kétvállra épp az adományozót
akarózna feketetünk bát bogyne
röbögne a markába ba a lebetőség
általa leterített szönyegén
indulna robamra
Az adott lebetőség tebát nem lebetőség
csak a kivivott lebetőség lebetőség
az is csak akkor ha a lebetőség lebetősége
nem pedig valamié
It fordítsunk egyet az irányon
s a költői kérdések zubataga ösztökélje
az olvasót

az első tétova léptekre
vajon ba vissza lebet vele élni
lebetőség-e a lebetőség?
vajon elég erős-e a vágyad
ba az adott lebetőségekkel
nem mersz nem-kívánatos módon élni?
Egyszóval ilyesfajta
intellektuális eszközökkel
operáljunk ebben a részben

3. Kemény és zengő hangütéssel
indíttassék az epilógus
és lágyan kicsengő szomorúság
sejttesse hogy a kibontakozás esetleg
nem illeti a költő sorsát

4. Gépeljük le és vigyük be a szerkesztőségbe

IV.

1. Készüljön
vers egy vers
tervezeteként

2. A megtervezett vers
vers-tervezet legyen
rengeteg e-vel

3. A harmadik szakaszban a költő
forduljon olvasóiboz
ezekkel a szavakkal
Aki szabadabb nálam ne olvassa tovább